

Да ли је Давидовица изгледала као гробне цркве Немањића

МИЛКА ЧАНАК-МЕДИЋ

Маленој цркви, чије рушевине леже у долини Лима близу Бродарева—Давидовици, поклоњена је већа пажња него многим великим краљевским задужбинама. То је разумљиво, јер је Давидовица једна од најзначајнијих гробних цркава потомака Немањиних и припада истој скупини као и остале задужбине чланова ове породице из XIII века — рашкој градитељској школи.

1. Поглед на цркву са запада.
Fig. 1. L'église

За Давидовицу се поуздано зна година када је саграђена, јер је сачуван уговор о градњи, закључен 30. августа 1281. године између ктитора — Вукановог сина Димитрија, тада већ монаха Давида и дубровачког градитеља Десина де Риса.¹ Изгледа да је већ следеће, 1282. године, црква била завршена и градитељима исплаћено, за њихов рад, уговорених 150 солида.² Не зна се када је манастир запустео и започето рушење његове цркве. Са фотографија из тридесетих година овог века могло се

видети да је тада црква била доста добро сачувана. После тога је готово у целини пао њен јужни део, а ни остали нису били безбедни, па је, 1958. и 1959. године, Републички завод за заштиту споменика културе, предузео заштитне радове на њој. Извршили су тада, др Мирјана Љубинковић-Ђоровић и архитекта Јован Нешковић, археолошка и архитектонска истраживања. Црква је иопитана и добро проучена, учвршћена и заштићена.³ Изгледало је после објављивања исхода тих радова да су сабране све материјалне чињенице што се на ово здање односе и да су оне потпуно објашњене. Необичан просторни склоп ове грађевине, међутим, постао је после тих истраживања још загонетнији.

Давидовица се, наиме, битно разликује од осталих рашких цркава. Уз њен средишњи једно

2. Основа цркве са убележеним гробовима и зидовима нађеним у току археолошких ископавања, 1958 и 1959. године.

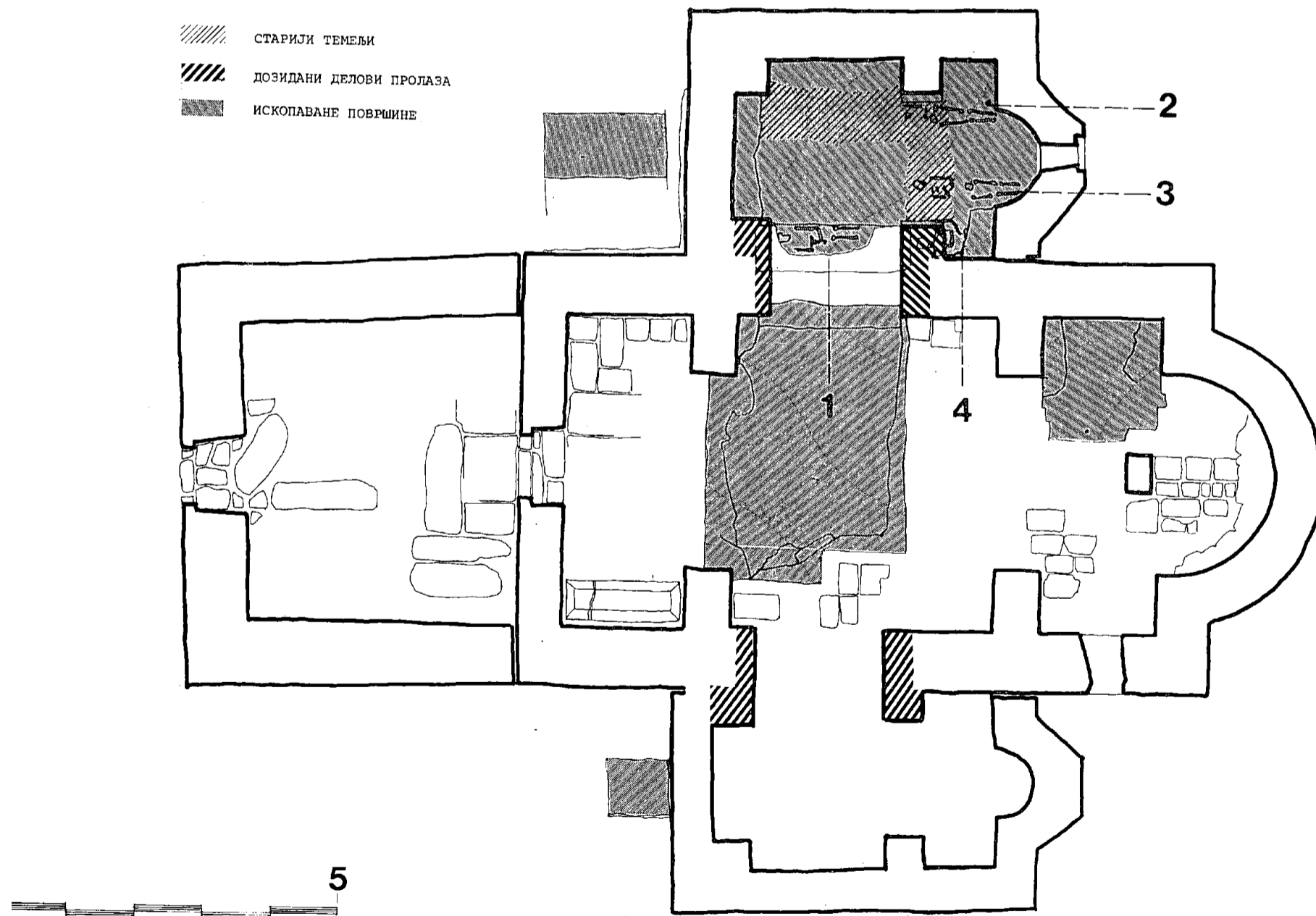
Fig. 2. Plan de l'église avec la marque des tombeaux et les murs trouvés au cours des fouilles archéologiques de 1958 et de 1959.

бродни простор — обликован у истом духу као на осталим црквама ове скупине — постоје капеле конциповане у облику сажетог уписаног крста; свака још са једним травејем и апсидом на источној страни (сл. 1 и 2). Ове капеле су припојене уз главни део цркве: поткуполни простор, а не уз припрату или западни травеј,

¹ В. Ј. Бурић, *Дубровачки градитељи у Србији средњег века*, Зборник за ликовне уметности 3, Матица српска (Нови Сад 1967), 88—93 са старијом литературом о истом питању.

² Те године, 20. августа, ктитор монах Давид је отпутовао у Палестину и тамо остао неколико година. По свој прилици је црква пре тога била готова и он исплатио мајстора Десина де Рису и његовог сина Влаха, уп. М. Ђоровић, *Црква у Бродареву*, Старинар, III сер. књ. 7 (Београд 1932), 79; В. Ј. Ђурић, *нав. дело*, 89.

³ Ј. Нешковић, *Црква манастира Давидовице на Лиму*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе, IV (Београд 1961), 89—111; М. Љубинковић, *Археолошка ископавања у Давидовици*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе IV, 113—122; иста, *Остаци живописа у Давидовици*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе IV, 124—135.

3. Спој западног зида јужног параклиса и јужног зида наоса.

Fig. 3. Jonction du mur ouest de la chapelle sud et du mur sud du naos.

4. Спој источног зида јужне капеле са јужним зидом наоса.

Fig. 4. Jonction du mur est de la chapelle sud avec le mur sud du naos à l'intérieur de la chapelle.

као код претходних рашких цркава. Најбитнија новина истраживања Мирјане Љубинковић и Јована Нешковића је друкчије тумачење хронологије Давидовице и оспоравање раније претпоставке да су капеле доцније дограђене.

После тога је постало кључно питање у проучавању Давидовице, нарочито ако се она разматра са становишта скупине споменика којој припада, како је дошло до образовања њеног необичног просторног склопа и до напуштања традиционалног облика немањићких маузолеја. Нешковић је настојао да ту појаву објасни. Чинило му се да је склоп Давидовице последица угледања на извесне гробне цркве из западних области, као на Св. Катарину у Истри из VI века.⁴ Пошто је Давидовица подигнута као гробна црква монаха Давида, помишљао је да је имала другачију намену простора него остале рашке грађевине.⁵

После њега о истом питању је расправљао Војислав Бурић. Он је упозорио да поред истарске цркве постоји још једна, временски ближа истога типа: *S. Giovanni Vechio* у Стил у Калабрији.⁶ Пошто ни једна од њих није трокуполна црква Бурић је, са правом, закључио да је сличност између Давидовице и истарског и калабријског примера привидна.⁷ Бурићу се чинило могућим да је западни део оближње цркве великог угледа, Милешеве — спољна припрата са капелама — могао надахнути неимаре тог необичног здања у Давидовици.⁸ Милешева, међутим, првобитно није имала средишњу куполу над спољном припратом, на шта

је већ Нешковић скренуо пажњу,⁹ а у целини је, како су наговестила најновија истраживања Ранка Финдрика, имала сасвим другачији просторни облик од Давидовице.¹⁰ Стога ни Бурићева претпоставка није одржива. Пошто није нађено ниједно задовољавајуће објашњење за настале промене просторног склопа на овој гробној цркви, а напуштање традиционалног облика немањићких маузолеја није могло бити случајно, ово питање заслужује поновно разматрање и налаже даље трагање за узроцима те појаве. Само је у два правца налажење објашњења могуће: или је облик цркве последица још непознате духовне и идејне усмерености ктитора монаха Давида, или је она првобитно другачије изгледала.

У овом раду биће поново разматрани неки познати подаци, али сада са циљем да се испитају могућности, да ли, ипак, капеле нису доцније дограђене како је већ Владимир Петковић мислио. Подстрек за та размишљања је

⁴ Ј. Нешковић, *нав. дело*, 103.

⁵ *Исто*, 104.

⁶ В. Ј. Бурић, *нав. дело*, 91 и нап. 16.

⁷ *Исто*,

⁸ *Исто*, 91, 92.

⁹ Ј. Нешковић, *нав. дело*, 103.

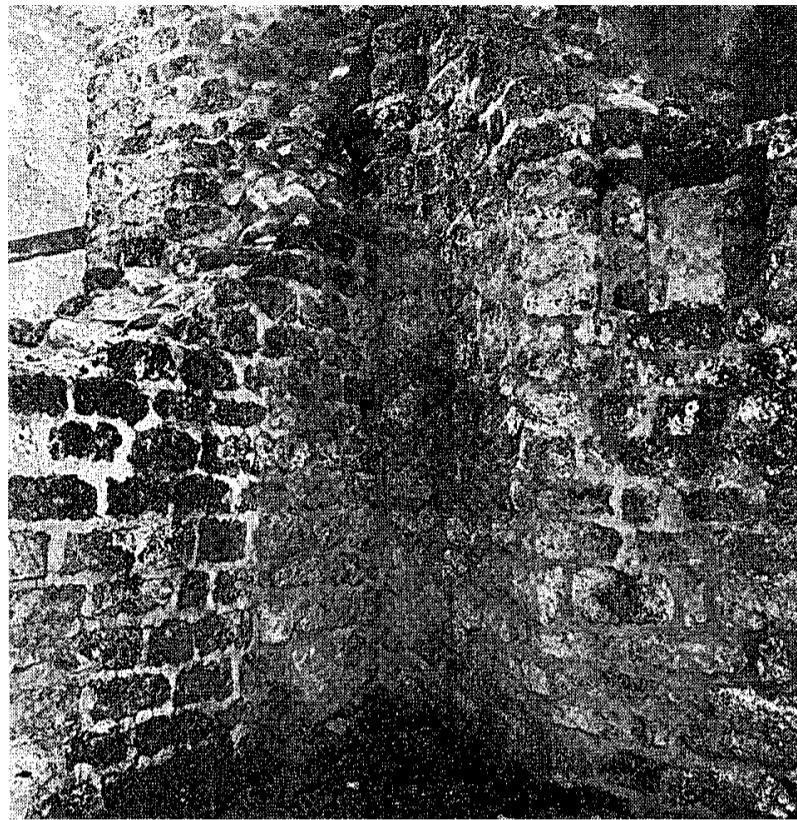
¹⁰ Истраживања Финдрика вршена испред западне фасаде спољне припрате, где се наишло на темеље извесних постројења, још нису објављена,

до сада неопажен податак да су оба отвора што воде у капеле — на северној и јужној страни — накнадна.

Петковић је своју претпоставку да дати облик Давидовице није првобитан и да су обе капеле доцније дограђене, изложио у „Прегледу црквених опоменика“, илуструјући га цртежом цркве, где је различитим обележавањем, хронолошки одвојио средњи део од бочних анекса;¹¹ његовим запажањима о развоју ове грађевине већ се раније користила Мирјана Љубинковић, тада још Ћоровић, наводећи да су бочни параклиси дозидани ускоро пошто је црква била готова.¹² На самој грађевини се јасно разазнаје да на њеном видном делу не постоји конструктивна веза између наоса и јужне капеле (сл. 3 и 4), између источног зида северног анекса и зида наоса уз који је прислоњен (сл. 5), а између западног зида истог одељења и зида наоса таква зидарска веза постоји само до око 50 сантиметара (сл. 6). Изнад те висине је нема.

Јован Нешковић је те појединости уочио и пажљиво приказао конзерваторском обрадом. Иако на једном месту каже да су зидови капела конструктивно везани са зидовима уздужнога брода, ту је везу видео, пре свега, на отворима који повезују наос са капелама, где су довратници и налегли пиластри капела конструктивно повезани. Увиђајући да то није остварено на другим местима и на целом горњем делу, навео је да се стиче утисак као да су цркву подигле две групе мајстора, или чак да је зидање капела текло спорије него рад на средишњем делу. Сам је, и поред тога, више нагињао претпоставци да је то последица начина зидања и уобличавања горњег склопа грађевине.¹³

У току недавног обиласка Давидовице примећено је, као што је наведено, да су оба отвора што у капелу воде накнадна. Вероватно нису оба настала у исто време, јер су различито обликована. Отвор на северној страни је имао изнад усправних довратника полукружно засвођени део, чији је распон већи него распон доњег дела, па је у висини почетка кривине лука један део довратника био водоравно завршен. Тај истурени водоравни део је доцније обијен, али се, према добро очуваном усправном делу и према потрбушју лука, некадашњи облик пролаза може сигурно утврдити. Отвор што је водио у јужну капелу имао је лук и доњи део истога распона. На обема је странама зидање око довратника нешто другачије него на зидним платнима поткуполног простора. Висина редова блокова сиге није иста — уз довратник је углавном већа — због чега спојнице не теку водоравно, тако да се на основу те разлике може утврдити граница до које иду накнадни оквир пролаза. На јужној страни се види, поред тога, да ни, лук није сасвим органски по-

5. Спојница између средишног простора и апсиде северног параклиса.

Fig. 5. Jonction entre l'espace central et l'abside de la chapelle nord.

везан са горњом конструкцијом, јер је у темену за неколико сантиметара увучен у односу на раван зида наоса (сл. 7).

Подаци да су постојећи отвори, што воде у капеле накнадни нису непобитан доказ да су анекси доцније дограђени, јер је могла бити посредни преправка ранијих пролаза. Ти докази, међутим, удружени са подацима о конструктивној неповезаности зидова бочних просторија са централним делом — сем у северозападном споју до извесне висине — обавезују на испитивање могућности, да ли познати облик цркве није накнадно настао. Та испитивања морају започети од стилских разлика које постоје између бочних капела и главног, средишног дела грађевине. Оне се огледају у концепцији простора, начину обликовања извесних кључних делова, у начину обраде другостепене пластике и, најзад, у извесној мери, у грађевин-

¹¹ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 84 и сл. 220. Различитим обележавањем, одвојио је у цртежу основе и А. Дероко средишњи од бочних делова [*На светим водама Лима*, Гласник скопског научног друштва XI, (Скопље 1932), сл. 18], али у тексту, баш напротив, истиче да се обликом црква везује за приморске споменике међу којима помиње Св. Катарину у Истри (*нав. дело*, 131).

¹² Сама у то време, изгледа, још није видела Давидовицу, јер, како наводи, Петковић јој је показао снимке рушевина и нацрт основе (*Црква у Бродареву*, 78).

¹³ Ј. Нешковић, *нав. дело*, 92,

ском слогу. Иако црква општим утиском делује као јединствена целина, подробнији преглед њених делова наводи, дакле, на сасвим другачији закључак.

У схеми основе одмах падају у очи апсиде капела са тространим спољним делом, јер се оне разликују од средишне која је и споља полукружна. Међу рашким црквама из XIII века нема апсида истога трапезастог облика; биле су готово редовне у градитељству Милутиновог времена, а општим склопом основе, капеле, такође, имају аналогије у архитектури из прве половине XIV века. Градитељи средишног дела и бочних анекса су имали, изгледа, за узор грађевине различитих обележја; доказе за то налазимо и у облику тамбура. Он је на северној капели, где је једино сачуван, неправилан, прилагођен расположивом простору и условима градње, али је произашао из осмоугаоног облика, док је тамбур средишне куполе споља кружан. Различити су и прозори. На тамбуру капеле су правоугаони и равно завршени, а на средишном тамбуру лучно засвођени. Могло би изгледати да је та разлика настала отуда што је тамбур капеле мален, па су његови прозори сасвим узани, неподесни за пресвођавање луком, да се не разликују облици прозора и у доњем појасу ових двају делова грађевине. У средишном делу делимично је сачуван само један прозор, онај на јужном зиду источнога травеја. Од прозора постоји само потпрозорник и јужни допрозорник висине око 30 cm, али се на основу тих делова може замислити његов некадашњи облик. (сл. 8). Прозор на апсиди северне капеле више је сачуван. Постоји степенасто усечен допрозорник и камена греда

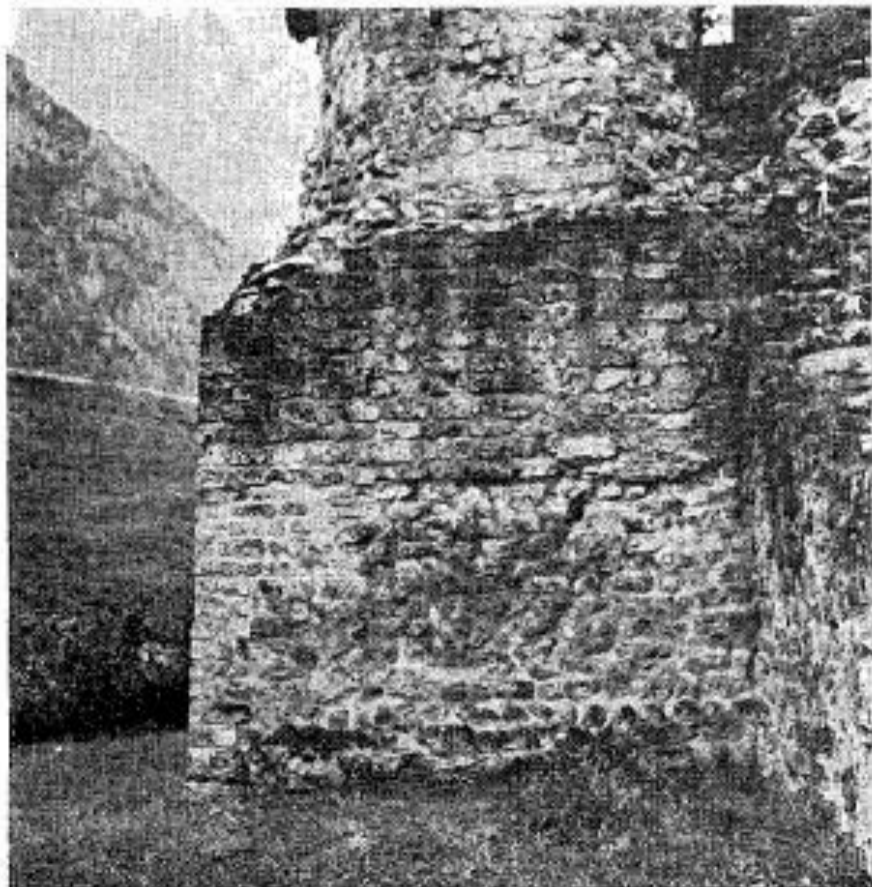
којом је пресвођен унутрашњи оквир прозора (сл. 5). У овом случају је, такође, могуће замислити некадашњу целину. Очигледно је да се водоравна греда продужавала до спољњег зида и да је њено чело било у истој равни са другим степеном, односно са увученим делом прозорскога зуба. Изнад греде је свакако била линета, а спољни оквир лучно пресвођен. Лук спољњег оквира није полазио са доње равни греде, па чак ни са горње, већ најмање 15 cm изнад ње, јер је до те висине сачуван јужни допрозорник, а почетка кривине лука на њему нема (сл. 5 и 9).

Поред већ описаних, разлика се може приметити у обради и начину слагања градива. Горњи део конструкције капела, наиме, грађен је нешто другачије него исти део над средишним простором. У подножју лукова у капелама је профилисани венац од сиге, а у средишном делу је тај комад исклесан из једног чврстог, компактног кречњака. Ту уграђивање чвршћег камена сведочи о бољем познавању услова стабилности грађевине, а тиме и заната. Попречни луци у средишном делу, поред тога, грађени су од правилно и прецизно обрађених блокова — што се нарочито добро види на делу са којег је недавно пао део зидне слике (сл. 10) — а то није случај у северној капели, па је сасвим извесно да су посредни различити неимари.

Описане појединости су довољна основа да се изградња капела протумачи као друга фаза у развоју Давидовице. Тај закључак се може још више учврстити упоређивањем мера средишног

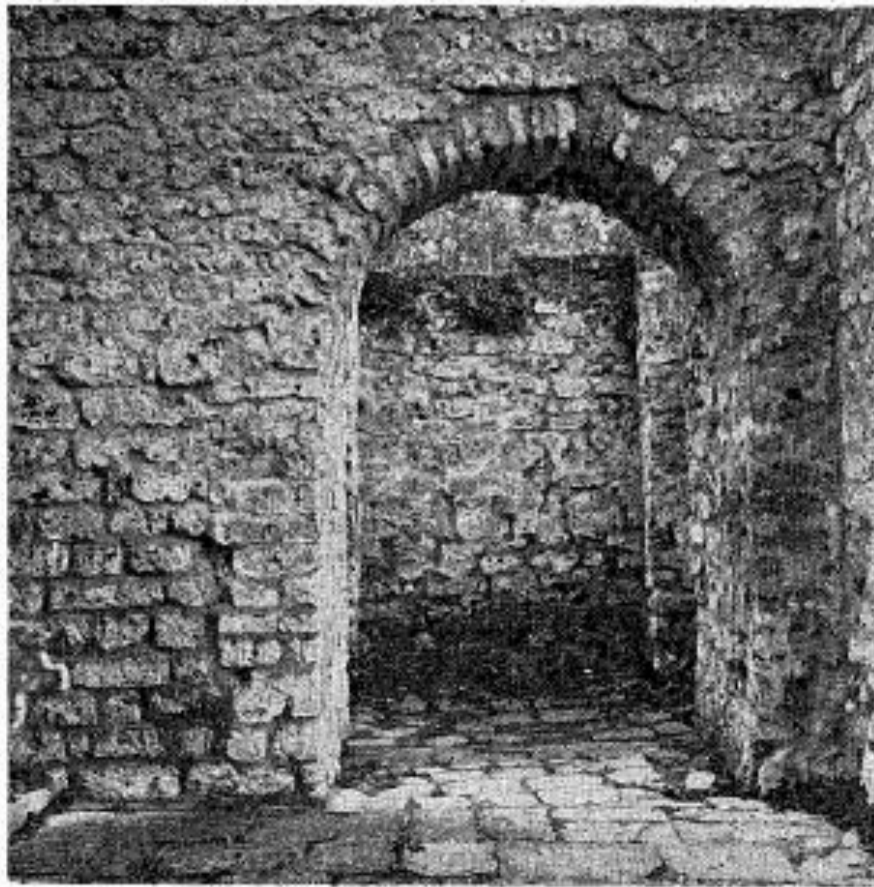
6. Западни зид северног параклиса.

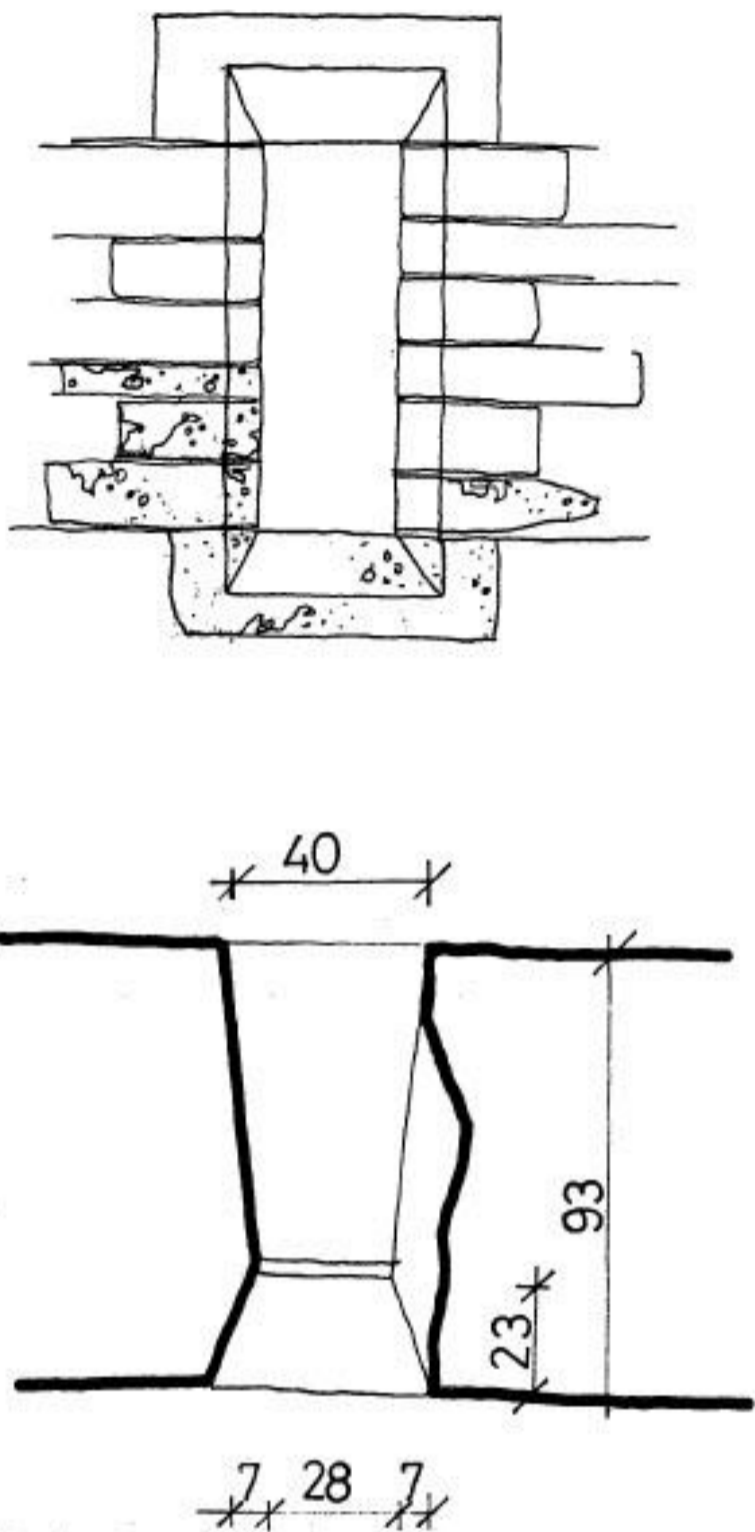
Fig. 6. Mur occidental de la chapelle nord.

7. Пролаз између наоса и јужног параклиса са накнадно уграђеним бочним деловима и луком.

Fig. 7. Passage entre le naos et la chanelle sud avec des parties latérales et arcs ajoutés ultérieurement.

8. Прозор на јужном зиду источног травеја олтарског простора, идеална реконструкција.

Fig. 8. Fenêtre sur le mur sud de la travée à l'est du sanctuaire; reconstruction idéale.

дела и бочних анекса. Најочигледнија је разлика у дебљини зидова. Зидови наоса су знатно дебљи од зидова параклиса, што је, можда, последица конструктивних разлога: у средишњем простору су подухватили сводове већег распона. Они су, међутим, размеравани стопом величине од 29,8 до 30,5 cm (имају дебљину 89 и 90, а апсида 76 cm), док су дебљине зидова параклиса произишле из стопе величине 32 до 33 cm (дебљине износе 66, 72 и 80 cm). Да су приликом размеравања ових одељења коришћене етапе различитих величина потврђују и друге мере.

Дужина западног травеја наоса износи 183 и 186 cm, што представља 6 стопа величине 30,5 cm. Источни травеј има дужину 170 и

173 cm, односно 5,75 стопа величине 29,8 до 30 cm, а поткуполни је простор дугачак 452 и 456 cm, или 15 стопа по 30,5, док је његова ширина 386 и 384 cm, а то износи 12,5 стопа исте величине.

Дужина јужног параклиса износи 414 и 425 cm, односно у првом случају 12,5 стопа величине 33 cm, а у другом 13 стопа приближно исте величине (32,69 cm), док је његова ширина 264 cm, односно 8 стопа величине 33 cm. Мере северне капеле се разликују од мера јужне. Унутрашња дужина капеле износи 384 cm, а то су 12 стопа величине 32 cm, док је ширина 289 cm или 9 стопа приближно исте величине.

Многе од описаних појединости биле су познате Јовану Нешковићу, а он је ипак оспоравао ранију Петковићеву хронологију Давидовице. Стога остаје да се размотре и они подаци који су Нешковића навели на мисао о једновременом подизању наоса и бочних параклиса. То је, као што је наведено, пре свега конструктивна веза довратника на пролазима из наоса у капеле и налегних пиластара, јер њу изричито помиње.¹⁴ Повезаност неких пиластара капела са зидовима наоса запазио је већ Владимир Петковић; оне се и сада јасно разазнају. Иако је Петковић мислио да су параклиси накнадно дограђени, ову конструктивну везу није покушао да објасни. Њу је, међутим, могуће ускладити са претпоставком о постепеном настајању датог облика Давидовице тек пошто је утврђено да су пролази накнадни и да је та зидарска веза остварена у време када су изиђивани накнадни довратници пролаза. Ипак, постоји зидарска веза између северног зида наоса и западног зида северне капеле, висине око 0,5 m, која наговештава да је могла постојати нека бочна северна одаја. Овде, наиме, на северном зиду наоса постоје остаци сокла — завршеног редом закошених блокова сите, као на оближњој цркви Успења Богородице у Морачи — који се продужава на западни зид северне капеле, али се прекида испред њеног северозападног угла. Уколико је ту постојала нека одаја њена се ширина, изгледа, није поклапала са ширином северне капеле.

Ови остаци сами за себе, не доказују, да је на северној страни био првобитно изграђен неки простор, јер би било могуће да се са градњом тога дела започело, да се од тога одустало и да је тек доцније подигнут постојећи параклис. Коначан закључак о томе се, по свој прилици, неће моћи донети пре него што се потпуно археолошки не истражи прастор око цркве и њена унутрашњост, јер исходи извршених археолошких истраживања унутрашњег простора северне капеле омогућују различите закључке. Ти подаци ће, такође, овде бити разматрани.

¹⁴ Исто,

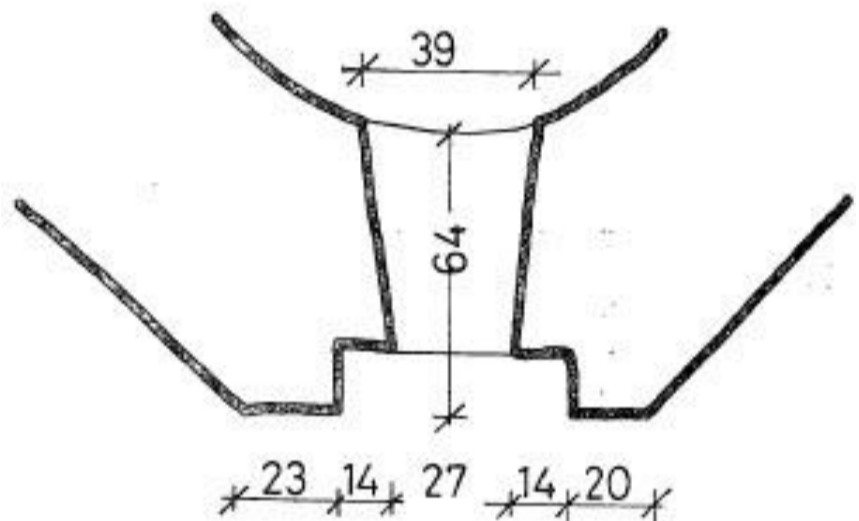
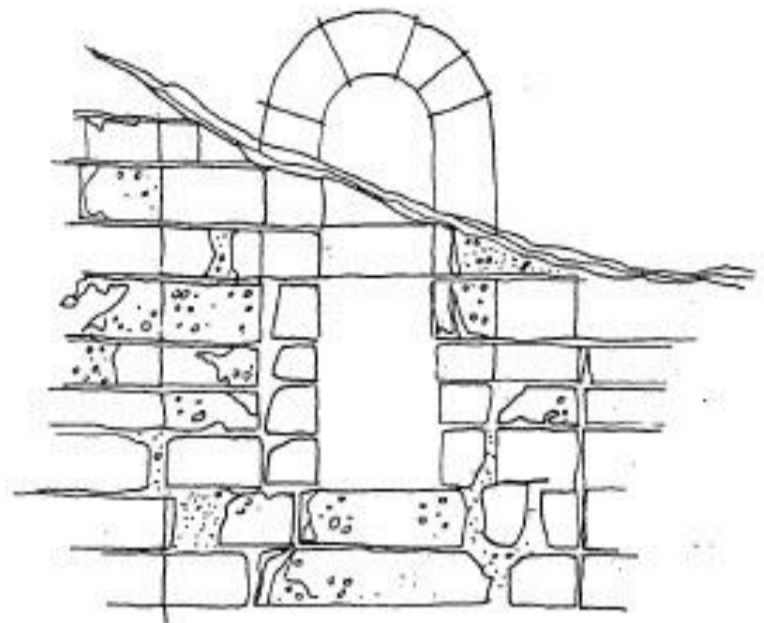
У току археолопжих истраживања које је вршила др Мирјана Ћоровић Љубинковић, нађена су испод пода у северном параклису четири гроба.¹⁵ Један је укопан после подизања капеле, што је могло бити закључено по малтерној подлози плочника пода која је на томе месту пробијена. На једном другом је изгледало као да је подлога пода малим делом неоштећена, али ни за њега није могло бити сигурно утврђено да је старији од параклиса. О та два гроба неће бити речи у овом раду, јер немају утицаја на закључке о хронологији грађења Давидовице. Само су два гроба поуздано старија од параклиса, јер су преклопљена темељима његових зидова или пиластара (гроб 1 и 4, сл. 2). Гроб број 1 лежи тачно на улазу у северну капелу, а оба краја његове горње плоче преклопљена су њеним северозападним и североисточним пиластром. Мирјана Љубинковић је мислила да је то гроб личности умрле у току грађења цркве, јер једним делом лежи иа темељима северног зида наоса, а надгробна плоча је подвучена под зидове горње конструкције параклиса. Пошто је на надгробној плочи представљен исти грб као на плочама осталих Немањића, а син ктитора, жупана Димитрија је умро у време грађења његове задужбине, претпоставила је да је лосреди синовљев гроб.¹⁶

Ако исто питање размотримо са становишта да су капеле накнадно дограђене, долази се до закључка да су тај гроб и други поуздано старији од капеле, могли бити првобитно изван цркве са њене северне стране, непосредно уз северни зид наоса, јер такав пример није био усамљен. У том случају северна одаја, коју наговештава најнижи слој на западном зиду параклиса, не би била на самом почетку изграђена.

У случају да је на северној страни ипак било првобитно изграђено неко оделење — нађени остаци старије грађевине у параклису можда су његови темељи¹⁷ — гроб непознатог Немањића (број 1) био би као и сада, на његовом улазу. Пошто је надгробна плоча дужа од постојећег отвора, разложно је претпоставити да је првобитан био шири и да је плоча у целини била видна. Други гроб (број 4) је укопан у време када је источни зид тог могућег старијег постројења већ био порушен. Ту су нађени железни комадићи за које није могло бити поуздано утврђено каквом су предмету припадали. Мирјана Љубинковић је упозорила да би, уколико су то били делови ножића, стављање таквог предмета у гроб наводило на мисао да је он из X—XI века, али никако старији због

¹⁵ М. Љубинковић, *Археолошка ископавања у Давидовици*, 113, 116 и 117, сл. 1 и 2.

¹⁶ Исто, 117,

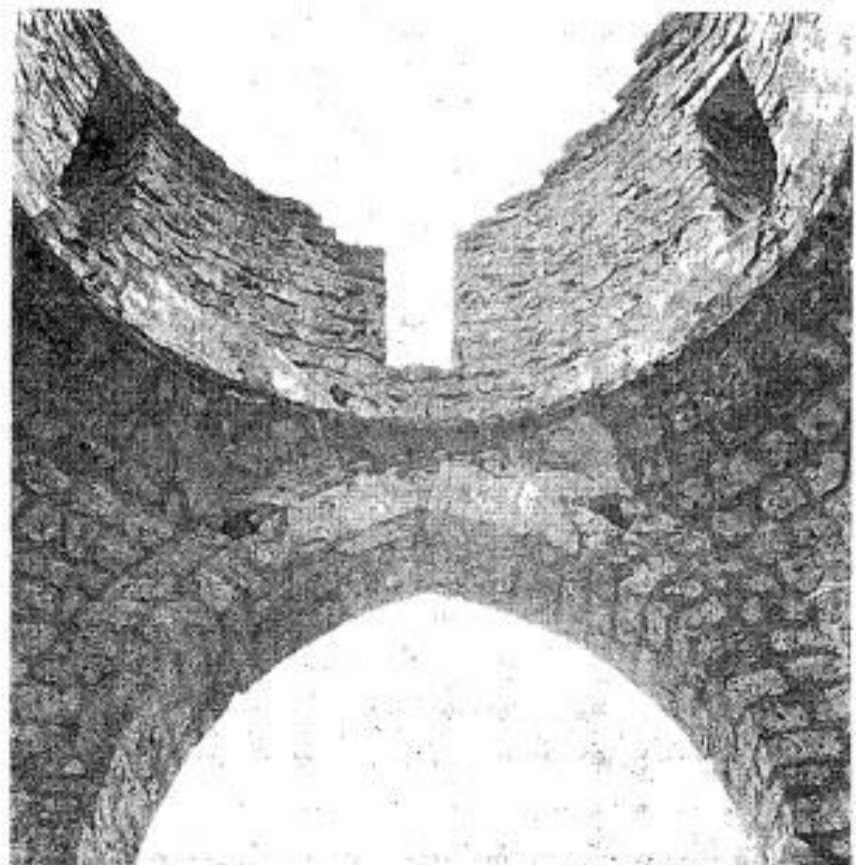

9. Прозор на апсиди северног параклиса, идеална реконструкција.

Fig. 9. Fenêtre dans l'abside de la chapelle au nord; reconstruction idéale.

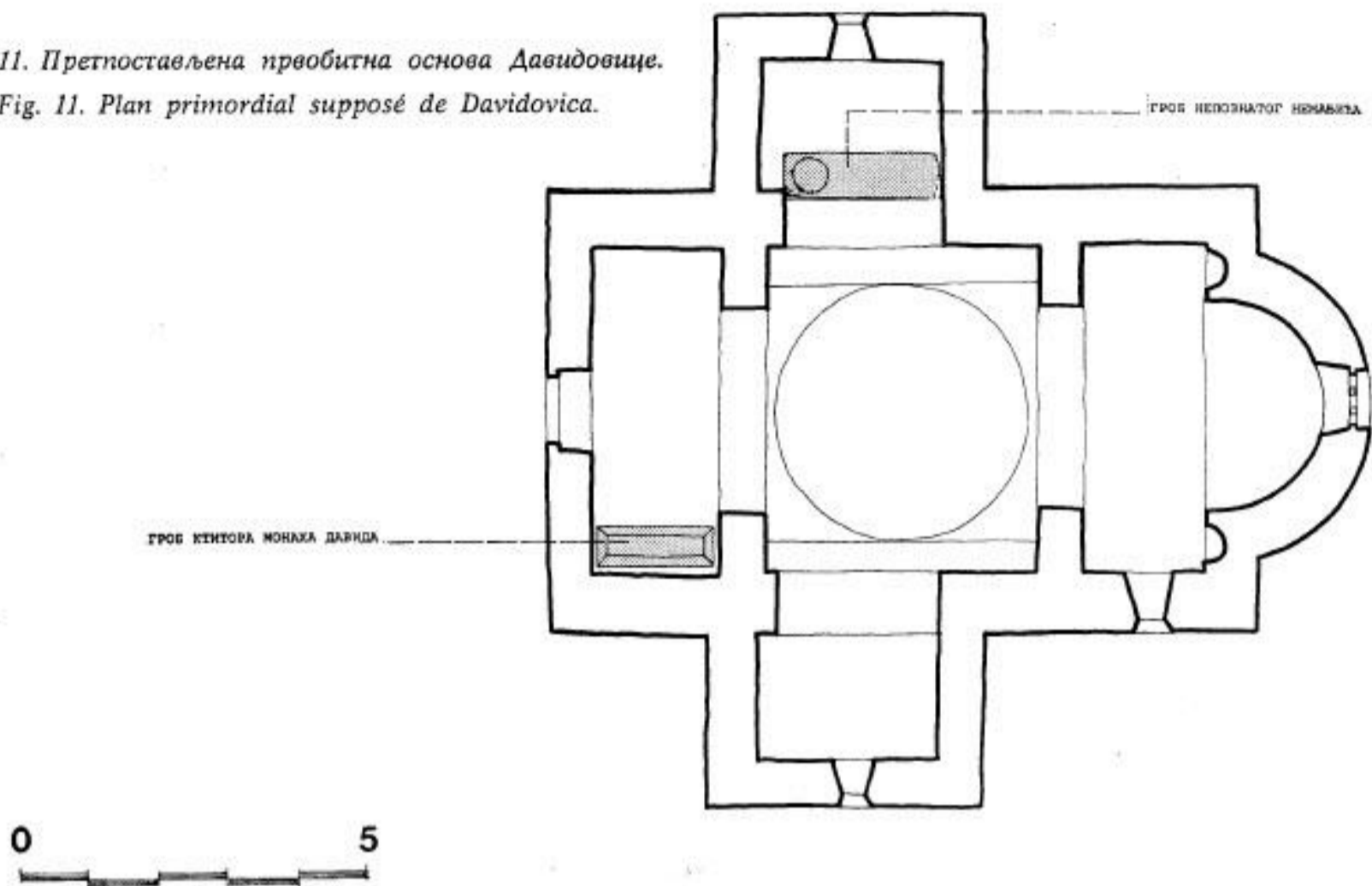
10. Начин обраде и слагања сводара у средишњем простору цркве.

Fig. 10. Traitement et rangement des vousses dans l'espace central de l'église.

11. Претпостављена првобитна основа Давидовице.

Fig. 11. Plan primordial supposé de Davidovica.

прекрштених руку сахрањеног.¹⁸ Овај гроб је, међутим, морао лежати — као и тзв. гроб Димитријевог сина (број 1) — на темељима северног зида наоса. То истраживачи нису могли ту утврдити, али, како су показала ископавања испод пролаза, северни зид наоса има велико проширење темеља на обема странама, а пошто је гроб 4 непосредно поред зида, он је свакако преко његовог доњег проширеног дела положен. Оба гроба би, према томе, била укопана у време између зидања наоса и параклиса цркве, а ако је на северној страни постојала нека одаја пре параклиса, она је морала бити порушена знатно пре него што је параклис подигнут, јер се ту сахрањивало преко рушевина првог здања.

Постоје изгледи да ће се ова последња претпоставка у току даљих истраживања потврдити, јер положај старијих темеља у параклису наговештава правоугаоно оделење истог облика и величине и на истом месту као што је случај са певничким просторима рашких цркава. Разложно је, даље, претпоставити да је постојао такав крак трансепта и на јужној страни и да је Давидовица првобитно схемом основе била сасвим блиска осталим рашким црквама из XIII века (сл. 11). На могућност постојања певничких простора наводе и постојећи пролази у параклисе. Они су пространи и високи, док су сви остали улази у капеле — истина отворени на другим местима — ниски и у облику врата са каменим оквиром. Овде изгледа као да је облик отвора произашао из пређашњих пространих пролаза какви постоје између поткуполног и певничких простора у рашким црквама.

Извесна ограда према претпостављеном првобитном просторном склопу Давидовице ипак

постоји због малог могућег временског размака између грађења цркве и првих преправки на њој. Према просторном склопу параклиса чини се, наиме, да су они подигнути у Милутиново време. Један анекс сличног облика, у оближњем Св. Петру у Бијелом Пољу, Радивоје Љубинковић је датовао у исто време. Љубинковић је поред остатака грађевине располагао и фрагментима фресака из ње, па је могао доста сигурно утврдити време њеног настанка. Претпоставио је да су тадашњи обимни радови на Петровој цркви предузети у време док је на положају хумског епископа био Данило (од 1317. до 1324. године), што се са грађевинским и сликаним остацима добро слагало.¹⁹ У исто време градило се и у другим суседним епископским и манастирским средиштима, као у Морачи, Бурђевим Ступовима код Иванграда, а и Милешеву је Милутин даривао новим здањима.²⁰ Због тога је разложно претпоставити да су параклиси у Давидовици истодобни. Настанак зидних слика у капелама и у наосу требало би, у том случају,

¹⁷ Исто и сл. 2.

¹⁸ Исто, 113.

¹⁹ Р. Љубинковић, *Хумско епархиско властелинство и црква светога Петра у Бијелом Пољу*, Старинар н. с. IX—X, 1958—1959 (Београд 1959), 103 и 113; Ј. Нешковић, *Конзерваторско-рестаураторски радови на цркви Св. Петра у Бијелом Пољу*, Годишњак завода за заштиту споменика културе СР Црне Горе, (Цетиње 1963) 100.

²⁰ Уп. В. Кораћ, *Црна Гора у доба Немањића, Архитектура, у Историја Црне Горе*, књ. II, том. 1 Београд 1970, 155; С. Радојчић, *Милешева*, Српска књижевна задруга, друго изд., Београд 1971, 40 и нап. 48.

ставити у другу или трећу деценију XIV века, а не у крај XIII столећа, како др Мирјана Љубинковић предлаже.²¹ Тада би се сасвим добро могло објаснити постојање доњег слоја живописа, којег је Мирјана Љубинковић приметила на извесним местима у доњем појасу наоса.²²

На основу предложеног датовања параклиса у Давидовици произилази да је између грађења наоса и тих анакса прошло око четрдесет година. Претпоставка да је првобитно постојао северни крак трансепта, да је он порушен и да се преко његових остатака сахрањивало, за тако кратко време, не би била вероватна сем у случају да је рушење певница било изазвано изузетним околностима; налетом водене бујице ћудљивог Лима што крај цркве протиче, на

пример. Да ли је то тачно, моћи ће се утврдити тек поновним и даљим систематским археолошким истраживањима на овоме споменику. Дотле остаје могућ једино закључак да су параклиси доцније дограђени и да је гробна црква монаха Давида имала — са певницама или без њих — исти просторни облик као и остали маузолеји Немањића.

²¹ М. Љубинковић, *Остаци живописа у Давидовици*, 134. У исто време, датовао је живопис у Давидовици и Војислав Ђурић, уп. *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 43, 44.

²² Два слоја живописа приметила је једино у најнижим зонама на северном зиду наоса, али је мислила да је посредни накнадно изравнавање зидних површина, уп. *Остаци живописа*, 124.

Davidovica avait-elle l'aspect des autres cryptes des Nemanjić?

MILKA ČANAK-MEDIĆ

Pour l'église Davidovica dont les ruines sont situées dans la vallée du Lim près de Brodarevo, on sait avec certitude à quelle époque elle a été construite, car le contrat de construction qui est conservé fût conclu le 30, août 1281, entre le fondateur et l'architecte de Dubrovnik Desina de Risa. Il paraît que l'église a été terminée dès l'année suivante, en 1282.

Davidovica diffère des autres monuments de l'école de Raška, appartenant à la même époque, car elle a deux chapelles incorporée à la partie principale de l'église à côté de l'espace sous la coupole, mais non pas auprès du narthex au bien la travée occidentale, comme c'est le cas dans les autres églises de Raška. Après la publication des résultats des recherches faites par Mirjana Ljubinković et Jovan Nešković, la structure de se bâtiment est devenue très énigmatique, car la chronologie antérieure de Davidovica a été contestée par l'affirmation que la chapelle était contemporaine du naos de l'église.

Après cela se posa la question clé dans l'exploration de Davidovica, afin de savoir comment on arriva à

la formation de sa structure et à l'abandon de la forme traditionnelle des autres mausolées des Nemanjić, ce qui a été signalé par quelques autres chercheurs. Vu qu'on ne trouva pas une réponse satisfaisante, l'auteur de cet exposé a examiné la possibilité si les chapelles n'ont pas été quand même construites plus tard. L'instigation à une telle réflexion est représentée par la donnée, passée inaperçue jusqu'à présent, que les deux ouvertures qui mènent aux chapelles du côté nord et du côté sud, — ont été ultérieurement construites.

Prenant en considération les faits matériels, les données des fouilles préalables, les différences de style existantes dans le façonnement de certaines parties entre le naos de l'église et les chapelles, et enfin, les différences de la grandeur des unités de mesures utilisées pour construire les mêmes pièces, l'auteur revint aux suppositions antérieures, à savoir, que ces pièces latérales ont été construites ultérieurement et qu'au début, ou bien elles n'ont pas existé, où bien qu'elles ont été formées de la même manière comme chez les autres mausolées des Nemanjić, de la même époque.